

Sosyal Psikolojiyi Yeniden Okumak

Rereading Social Psychology

Çağatay ÇOKER¹, Sevim CESUR², Göklem TEKDEMİR YURTDAS³

Öz

İnsanların temel eğilimlerini açıklamak bakımından neredeyse evrensel kabul edilen kuramların farklı disiplinler içinde yeniden okumalarının ve yorumlamalarının yapılması içinde yaşadığımız dönemin “Zeitgeist”i tanımlayan temel eğilimlerden biridir. Günümüzde, hemen bütün disiplinlerde neredeyse sorgulanamaz olarak kabul edilen ana kavramlar yeniden yorumlanmakta ve bunlar içinde geliştikleri bağlam çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir. İşte, Joanne R. Smith ve S. Alexander Haslam tarafından hazırlanan ve İngilizce olarak Sage yayınevi tarafından 2012 yılında basılan *Social Psychology: Revisiting The Classical Studies* isimli kitap da sosyal psikoloji özelinde bu hedefi gözetmektedir.

Anahtar kelimeler: Sosyal psikoloji, kitap değerlendirme, klasik çalışmalar

Abstract

Attempts of rereading and reinterpretation of almost universally accepted theories which claim to explain the basic dispositions of human beings within different disciplines is one of the main tendencies defining the contemporary “Zeitgeist”. Nowadays the main concepts which are regarded as unquestionable in nearly all disciplines are being reinterpreted and reevaluated in respect to the context which they grew within. There, the book titled *Social Psychology: Revisiting The Classical Studies* which has been edited by Joanne R. Smith and Alexander Haslam and published in English by Sage Publications at 2012, aims the same objective from within the specific field of social psychology.

Keywords: Social psychology, book review, classical studies

Sosyal Psikoloji: Klasik Çalışmaları Yeniden Değerlendirmek, Joanne R. Smith ve S. Alexander Haslam, (Çeviri Editörleri: Çoker. Ç, Yurttaş G.T., Cesur S.) Nobel Yayınları, 2016.

Smith ve Haslam’ın giriş bölümünde C. Jarrett’ten yapı- tığı çarpıcı alıntı, bu kitabın hazırlanış amacını açıkça ortaya koymaktadır “Diğer bilimlerin ana kuramları vardır... ancak psikoloji kuramlara dayanarak değil, klasik deneyler ile inşa edilmiştir”.

Eser, 19.yüzyıl sonlarından itibaren sosyal psikoloji tarihini ve alanın temel meselelerini şekillendirmiş ve artık klasik sayılan deneysel ve saha çalışmalarını çeşitli açılardan inceleyen 12 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Smith ve Haslam, “klasik” bir çalışmanın hangi özelliklere sahip olması gerektiği üzerine düşünmemizi sağlayan ve kendi seçim ölçütlerini tanımlayan bazı özelliklere yer vermişlerdir. Yazarlara göre bir çalışmayı klasikleştiren, yalnızca sosyal psikoloji içinde değil, diğer disiplinlerde ve sanatın çeşitli dallarında kültürel bir etki yaratmış olması ve entellektüel merakı beslemiş olmasıdır. Aynı zamanda klasik çalışmalar, sıradan bir insanın da ilgilenebileceği -ancak önemli- sorulara cevap aradıkları halde, beklenmedik ve sezgilere aykırı bulguları vardır ve sonuçları insan doğasına dair kabulleri sıklıkla zorlamaktadır. Her bölüm, farklı yazarlar tarafından bir klasikleşmiş araştırmanın “yeniden okunmasından” oluşmaktadır. Otobiyografilerini incelediğimizde bölüm yazarlarının üzerine yazdıkları araştırma ve araştırmacılardan oldukça etkilendiklerini; bu konularda yenilikçi ilerlemeler gerçekleştirdiklerini ve kendi tarihleriyle reflektif bir ilişki kurduklarını görebiliriz.

¹Sorumlu yazar / Corresponding author, İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta / E-mail: caगतayco@gmail.com

² İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta / E-mail: cesur@istanbul.edu.tr

³ İstanbul Üniversitesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta / E-mail: tekdemir@istanbul.edu.tr

Bu bakış açısına yaslanan eserin birinci hedefi, sosyal psikoloji alanının klasik çalışmalardan nasıl etkilendiğini ve bu çalışmalar sayesinde ilgilendiği konu ve soruların alanda nasıl bir değişime veya gelişime yol açtığını göstermektir. Eserin ikinci temel hedefi ise, yapıldığı zamandan günümüze kadar bir yandan popülerleştirilen, bir yandan mistikleştirilen ve nihayetinde “kutsallaştırılan” bu klasik çalışmalara eleştirel bir gözle bakmak yeni düşünme biçimleri üretmeye yönelik bir şekilde yeniden okumaktır. Smith ve Haslam, bu çabanın onları “ne fosilleştirme ve ne de fetişleştirmeden” duydukları saygıyı gösterme ve haklarını teslim etme gayreti olduğunu ifade etmektedir.

Kitabın ana hattı, sosyal psikoloji alanının dinamik bir doğası olduğunu ve değişkenlik, yaratıcılık ve süreklilik arz eden bir süreç olarak görülmesi gerektiğini vurgulayabilmek amacıyla istisnaları olmakla birlikte kronolojik bir akış üzerine kurulmuştur. Kronolojik olarak seçilen ilk çalışma Norman Triplett’in (1898) sosyal hızlandırma çalışması ve son çalışma ise Hamilton ve Gifford’ın (1976) sahte korelasyon çalışmasıdır. Ancak bölümler sıralanırken, bu kronolojik akış yer yer bozulmuştur. Fakat bu istisnalar, sosyal psikolojinin temelini oluşturan fikirlerin akışında bir kopukluğun ortaya çıkmasını engellemektedir (Örn. LaPiere’in 1930’larda yapılan misafirperverlik çalışmasıyla Festinger’in 1950’lerde yaptığı Dünyanın Sonu çalışmasının birbirini takip eden bölümlerde yer alması gibi). Dolayısıyla kitabın birincisi kronolojik, ikincisi fikrinsel bir akış olmak üzere iç içe geçen, ayrı ama birbiriyle asgari bir uyumu sağlayabilen iki hattı takip ettiğini söylemek yanlış olmaz.

Her bir bölüm farklı bir veya birkaç yazar tarafından yazılmış olmasına rağmen metinde ortaklaşan bütünsel bir dil anlayışının başarıyla sağlandığı görülebilir. Bu biçimsel bütünlüğü oluşturan etkenlerden birisi metinlerin yalnızca sosyal psikolojinin belirli bir alt alanında uzmanlaşmış profesyonellere yönelik değil, aynı zamanda sosyal psikolojiyle çeşitli düzeylerde ilişkilenen veya ilişkilene arzusunda olan okuyucuya yönelik tasarlanmış olmasında yatmaktadır. Psikoloji öğrencileri ve sosyal psikologlardan gündelik hayatta alanla ilgili okuyuculara uzanan bir kitlenin ilgisini çekebilecek bu kitabın dili, sadece uzmanlarının anlayabileceği karmaşık biçimlerden kasıtlı olarak uzak tutulmuş, oldukça sade ve açık şekilde kullanılmıştır. Dildeki bu sadelik metnin esasen hedeflediği ince tartışmaları engellememiş; aksine bu tartışmaların çok daha belirgin, açık, anlaşılır ve ayrıntılı bir biçimde yapılabilmesine katkı sağlamıştır. Metnin bütünlüğünü sağlayan ikinci etken ise bölümlerin teknik ayrıntıları asgari düzeyde tutmaları ve her bir bölümü bu terimlerle boğmadan ama çalışmaların ayrıntılarını da atlamayacak şekilde anlatmaya izin verecek şekilde kurgulamış olmalarıdır. Bu anlamda hem yer verilen çalışmalar ve hem de bu çalışmaların üzerine yapılan tartışmalar, geniş bir kesimin ilişki kurabi-

leceği bir açıklığa ve sadeliğe sahip olduğu gibi entelektüel açıdan doyurucu bir içeriğe de sahiptir.

Metnin bütünselliğini sağlayan bir diğer etken ise her bölümün benzer bir yapı üzerine oturtulmuş olmasıdır. Her bölümün başında, anlatacağı araştırmanın sorusunun ortaya çıktığı dinamiklerin altını çizmek maksadıyla çalışmayla ilişkili olduğu düşünülen tarihsel ve sosyal bağlamı açıklayan bir giriş bulunmaktadır. Bunu, araştırmacıyı araştırma sorusunu sormaya iten sebepleri ve bilimsel bakış açısını irdeleyen bir bölüm izlemektedir. Örneğin Haslam ve Reicher, Zimbardo'nun Stanford Hapishanesi deneyini anlattıkları bölüme 1971 yılında Attica hapishanesinde işkenceye karşı bir tepki olarak ortaya çıkan bir isyanın anlatılmasıyla başlarlar. Bu isyanın yarattığı toplumsal tepkiler ve tartışmalarla Zimbardo'nun nasıl ilişki kurduğunu ve meşhur çalışmasının sorularını nasıl ürettiğini analiz ederek devam ederler.

Halbuki bir çok giriş kitabı, özellikle psikoloji tarihini anlatırken, kuramların çıktığı sosyal, tarihsel ve düşünsel zemine ait dinamikleri ikinci plana atma ve kısa bir özet olarak geçiştirme eğilimdedir. Bunun yerine vurgulanması tercih edilen, çalışmayı gerçekleştiren şahsın ya da kuramcının kişisel tarihleri olmaktadır. Bu ele alınış biçimi, insanlık düşüncesinin gelişimini, 'özel' bazı insanların kişisel dinamik ve tarihlerinde aramakta ve bilim ve felsefe üretimini bir başarı hikâyesi ya da melodram eşliğinde sunmayı tercih etmektedir. Dolayısıyla bu tip metinler, bu araştırmalara yol açan soruların nasıl ortaya çıktığına dair sosyal ve tarihsel olanı önemsememeleri sebebiyle eksik kalmaktadırlar ve daha da önemlisi mistikleştirilmiş bir anlatı içermektedirler. Mistikleştirilmiş anlatı biçimleri ise, fikirlerin başka fikirlerle veya yeni olgularla karşılaştırılmasının önünde bir engel oluşturarak bu fikirlerin tartışılabilirliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla bu fikirlerin canlı bir şekilde değişimini ve içlerinden yeni fikirler üretilmesini zorlaştırarak ve o fikirlerle dogmatik bir ilişki biçiminin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda elimizdeki metin, araştırmacıların kişisel tarihlerini öncelemeden ama yok da saymadan, dönemin tarihsel ve sosyal bağlamlarıyla kurdukları ilişkiye odaklanması sebebiyle alternatif bir kaynak olarak yorumlanabilir.

Metnin içindeki bölümler, sosyal ve tarihi bağlamın ve araştırmacının soruyu bu bağlamla ilişkili bir şekilde nasıl ürettiğinin ve bakış açısının anlatıldığı bir giriş bölümünden sonra ayrıntılı bir şekilde işlenmiş yöntem ve sonuçlar kısımları ile devam etmektedir. Her bölüm buradan sonra, ele aldığı klasik çalışmaya verilen tepkileri ve bu çalışmanın sosyal psikoloji alanında yarattığı değişimleri ve tartışmaları ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu yapısal ortaklaşma, metnin bütünlüğüne katkıda bulunurken aynı zamanda da farklı çalışmaların anlatıldığı bölümlerin birbiriyle ilişkilendirilebilmesini de sağlamaktadır.

Psikoloji öğrencilerinin sıklıkla yaşadıkları bir sıkıntı, özellikle bu tip klasik çalışmaları ders kitaplarından okurken metinlerle rahat ve eleştirel bir ilişki kuramamalarıdır. Bunun sebeplerinden bir tanesi, ders kitaplarının bu çalışmaları aktarırken tarihsel ve sosyal arka planlarına dair çok az şey söylemesi ise; bir diğer sebep ders kitabı yazarlarının, ürettikleri metinlerde klasik bir çalışmayı değerlendirirken kendi bakış açılarının dışına çıkmamaları ve alternatif bakış açılarından kaynaklanan tartışmalara yer vermemeleridir. Gerçekte klasik çalışmalar birden fazla sonuca ve yoruma sebep olmalarına rağmen kitap yazarının sahiplendiği tek bir kuramı destekleyen ve yazarın insana dair tikel olan ancak genelleştirme eğilimi taşıdığı varsayımlarını üreten bir araca dönüşebilmektedir. Bu da öğrencilerin, klasik çalışmaların alanda yol açtığı değişimi bir süreklilik içinde okumalarını ve sorulan soruların nasıl bir zeminde üretildiğini anlamalarını zorlaştırmakta, bu alana yabancılaşmalarına yol açabilmektedir. Bu tür bir anlayış bu alanda yeni sorular üretilebilmesini sağlayabilecek bir kaynağın zenginliğine gölge düşürürken, insana dair önyargılı ve dogmatik varsayımlarla yüklü bir anlayışı da üretme tehlikesini barındırmaktadır.

Bu metnin yazarları tarafından Türkçe'ye kazandırılan ve 2016 yılında "Sosyal Psikoloji: Klasik Çalışmaları Yeniden Değerlendirmek" ismiyle basılan bu kitabın en önemli özelliği bahsedilen bu sorunları aşabilme kapasitesine sahip olmasıdır.

Kitap klasik çalışmaları tek bir zemin üzerinden değerlendirmemiş; bu çalışmalara gelen tepki ve eleştirileri farklı başlıklar altında kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde ele almış ve bu şekilde birinci yani klasik çalışmaların sosyal psikolojiyi nasıl etkilediğini ve yönlendirdiğini göstermesi hedefinde başarılı olduğu gibi ikinci yani klasik çalışmaların eleştirel bir gözle inceleme hedefine de ulaşmıştır. Böylece eser, daha önce de belirttiğimiz gibi var olan ders kitaplarının aksine sosyal psikolojinin en temel kavramlarını tarihsel koşullar içine yerleştirerek yeni bir bakış açısı geliştirmekte ve buna bağlı olarak farklı okuma olasılıklarını beraberinde getirmektedir.

İster sosyal psikolojiye ilgi duyan herhangi biri, ister alana mensup bir uzman, isterse ders kitabı olarak seçildiği için öğrenci olarak okuyalım, inanıyoruz ki bu kitap hepimizin yeni düşünme biçimleri oluşturabilmeye yönelik cesaretini geliştirme potansiyelini de taşımaktadır.